

DUPCSIK CSABA – REPÁRSZKY ILDIKÓ

Egy tankönyvelemzés elemzése

1. Bevezetés

László Tamás és Bauer Béla tanulmánya¹ Kádár János emlékezetét kutatja a magyarországi történelemtankönyvekben. Érdeklődésünket fokozta, hogy az egyik kutatott könyv² a mi művünk.³ Érintettségünk felvetheti az elfogultság kockázatát is, amit szakmai érveléssel és reflexióval próbáltunk ellensúlyozni. Erőfeszítéseinket – reményeink szerint – segíthette tapasztalatunk a tankönyvírás folyamata, illetve a történelemtankönyvek elemzése⁴ terén. László és Bauer ugyanakkor nem rendelkeznek alapvető ismeretekkel a tankönyvek terjedelmét és – jelen esetben ez különösen fontos – szóhasználatát befolyásoló szempontrendszer, elvárások, jogszabályok és az intézményes szabályozása terén. Kritikánkat olyan elemekre összpontosítottuk, amelyek lényegesek az elemzett tanulmány tézisei szempontjából,⁵ illetve, amelyek kritikáját részletes érveléssel tudtuk alátámasztani. Mindenekelőtt: László és Bauer azt állítja, hogy „*öt, a magyarországi közoktatásban az érettségi előtt álló diákok által a kutatás adott szakaszának*

---

¹ LÁSZLÓ Tamás – BAUER Béla (2021): Kádár János emlékezete a magyarországi történelemtankönyvekben. *Századvég, 1. évf.* 4. sz. 101–119.

² DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2003) *Történelem IV. Középszintű tankönyvek számára*. Műszaki, Budapest. A László és Bauer által elemzett tankönyvek esetében az eredeti hivatkozási formákat használjuk – DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) – mivel ennek, mint látni fogjuk, például a megadott évszámok esetében van jelentősége.

³ Bár a tanulmányban összesen 14–14 alkalommal szerepel nevünk, a *Google Tudós* nem értesített minket a Századvég-cikk megjelenéséről; arról véletlenszerűen, négy évvel később szereztünk tudomást.

⁴ Lásd: DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2020): „Más a hülyeség, és más a foci!” MTI-közleménnyel avanszált politikusi Facebook-posztra csakazértis’ szakmai reagálás. *Kényszeres Megismerés*, 2020. augusztus 12, illetve ennek 8. oldalán felsorolt öt további tankönyvkritikát, amelyekben egyikünk vagy mindketten szerzők voltunk. A tankönyvszerzői pályánk után, főleg 2015–2016-ban megjelent kritikák együttes terjedelme több száz gépelt oldalt tesz ki.

⁵ A számos lehetséges példa egyike: nem próbáltuk rekonstruálni, vagy akár csak értelmezni a gondolatot, hogy tankönyvünk, a szerzők szerint „*hangsúlyosan személy-, nem pedig szükségesség-központú perspektívát alkalmaz*” LÁSZLÓ–BAUER (2021) 114.; illetve, hogy ha „*személyközpontú*”, akkor az miért jelentené Kádár személyi felelősségének elmosását, miért jelentené a diktátor személyének „*felmagasztalását*,” LÁSZLÓ–BAUER (2021) 117.

*idején is használt történelemtankönyvet*⁶ hasonlítottak össze. A szerzők valójában három, de jure és de facto akkor már nem használható tankönyvet hasonlítottak össze két olyan állami tankönyvvel, amelyeknek az állami szabályozás akkor már monopolhelyzetet biztosított. Jelen kontextusban az sem mellékes, hogy 2020-ban, felmenő rendszerben megkezdődött ugyanezen állami tankönyvek teljes lecserélése⁷ is. A László–Bauer tanulmány megjelentetésekor már tudható volt: még két év, és valamennyi általuk elemzett tankönyv „történelemmé válik”.

László és Bauer összegyűjtötték és elemezték (vagy inkább kategóriákba sorolták) a tankönyvek bizonyos (szak)kifejezéseit, majd ezekből vontak le elméleti következtetéseket. A szerzők tipikusan figyelmen kívül hagyták – az amúgy is elnagyolt – elméleti keretüket, s megalapozatlan (elő)feltevéseket próbálnak következtetéseknek feltüntetni. Alapvető, a szerzők által nem reflektált probléma, hogy az összegyűjtött kifejezések túlnyomó többsége triviális, használata megkerülhetetlen a Kádár-korról írva. Az a kvantitatív elemzés pedig, amely a szerzők állítása szerint elemzésük adatszerű, objektív megalapozását kellene, hogy nyújtsa – valójában védhetetlen hibáktól szenved.

2. A tankönyvellátás szabályozása

László és Bauer 2021-ben publikált cikkének az alapja egy 2017–2018-as kutatás.⁸ „*A vizsgálat egyik kiindulópontjaként öt, a magyarországi közoktatásban az érettségi előtt álló diákok által a kutatás adott szakaszának idején is használt történelemtankönyvet választottunk elemzésünk tárgyául*” – írják a szerzők. Az idézethez kapcsolódó 4. lábjegyzet, teljes terjedelmében: „*A tankönyvek pontos listáját 2017 tavaszán állítottuk össze, az Oktatási Hivatal által jóváhagyott valamennyi, az adott képzési szinten elérhető, általános képzési formájú, tematikájú kötetet bevonva elemzésünkbe. Ezek a következők voltak:*

- BIHARI Péter – DOBA Dóra (2006/2009): *Történelem a 12. évfolyam számára*. Budapest, Műszaki;
- BORHEGYI Péter – BÓDY Zsombor – KOJANITZ László (2016): *Történelem 12. tankönyv*. Budapest, Oktató- és Fejlesztő Intézet;

---

⁶ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 102.

⁷ A folyamatról lásd DUPCSIK–REPÁRSZKY (2020).

⁸ A kutatás eredményeinek összefoglalója – BAUER Béla – LÁSZLÓ Tamás – MÁTHÉ Áron – MEGYERY Gerda – VANDRÓCZKY Viktor (2021): *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban*. Századvég, Budapest –, becslésünk szerint mintegy 3 szerzői ív szöveget tartalmaz, ugyanakkor ISBN-számmal rendelkező, MTMT-be felvitt könyvről van szó. A könyvet 2025 júniusában mégsem találtuk a jelentősebb könyvterjesztőknél, antikváriumoknál, de még a könyvet kiadó Századvég honlapján sem. Végül az Országos Széchényi Könyvtár példánya bizonyult hozzáférhetőnek – mivel törvény kötelezi a kiadókat ún. köteles példányok leadására az OSZK részére.

⁹ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 102.

- BORONKAI Szabolcs – KAPOSÍ József – KATONA András – SZÁRAY Miklós (2016): *Történelem 12. A középiskolák számára*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet;
- DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2003/2016): *Történelem IV. Középiskolák számára*. Budapest, Műszaki;
- KOVÁCS István – KOVÁCSNÉ BEDE Ágnes (2001/2008): *Történelem – tankönyv. 12. osztály. XX. század*. Debrecen, Pedellus.¹⁰

A „2017-ben az OH által jóváhagyott és elérhető” állítás azonban az öt tankönyvből három – Bihari–Doba (2006/2009), Dupcsik–Repárszky (2003/2016) és Kovács–Kovácsné (2001/2008) – esetében erős csúsztatás.

Magyarazatképpen: a 2013-ban életbelépő új kerettanterv „elavulttá” tette az addig használt tankönyveket. Tankönyvkiadók és -szerzők sora – beleértve a Műszaki Kiadó szerkesztőit, tördelőjét, valamint személyünket is –, ebben az évben több hónapos rohammunkával igyekeztek tankönyveiket az új kerettantervhez igazítani. Mint utóbb kiderült, feleslegesen: a 2013 decemberében elfogadott, 2014 januárjától hatályba lépő *A nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról* című törvény¹¹ (továbbiakban: Ntt.) ugyanis új szabályozást vezetett be a tankönyvvé nyilvánítás és tankönyvellátás tekintetében. A törvény korlátozza az addigi szabályozott tankönyvpiacot,¹² mivel előírja, hogy „3. § (4) *A tankönyvjegyzék... bármely évfolyam bármely tantárgya vonatkozásában a NAT szerint jóváhagyott kerettantervi tantárgyanként (...) legfeljebb kettő tankönyvet tartalmazhat.*”¹³

Az Ntt. az életbe lépésekor még folyamatban lévő engedélyeztetési eljárásokat is megszüntette: 7. § (5). A kutatás idején, 2017-ben már évek óta érvényes szabályozás¹⁴ szerint az Oktatási Hivatal „a miniszter Nemzeti Tankönyvtanács szakértői véleményének mérlegelésével hozott döntésének megfelelően felveszi a tankönyvek hivatalos jegyzékére”¹⁵ az erre érdemesnek ítélt műveket.

„Erre érdemesek” pedig – legalábbis a szóbanforgó történelemkönyvek esetében – „természetesen” az állami kiadó könyvei lettek. *Kaposi József* egy 2014. május 31-én

¹⁰ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 102. (Az idézet egy részét mi tördeltük pontokba: DCs–RI)

¹¹ Ntt: 2013. évi CCXXXII. törvény a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról. In:

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300232.TV&timeshift=20170101&txtreferer=A1100190.TV#> (Letöltés: 2025. november 19.)

¹² Az új kerettanterv alapján átdolgozott és a Ntt. életbe lépésekor még folyamatban lévő engedélyeztetési eljárásokat is megszüntették: „7.§ (5) *E törvény rendelkezéseit a (6) bekezdésben foglalt kivétellel a folyamatban lévő eljárásokban úgy kell alkalmazni, hogy az e törvény hatályba lépésekor le nem zárt tankönyvvé nyilvánítási eljárást meg kell szüntetni...*”

¹³ Ntt 3. § (4) (Kiemelés tőlünk: DCs–RI)

¹⁴ Ntt és 17/2014. (III.12.) EMMI rendelet a tankönyvvé, pedagógus-kézikönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről.

¹⁵ 17/2014. (III.12.) EMMI rendelet 18. § (4); lásd még 3. § (6).

tartott vitán fogalmazta meg: „Jártam az Egyesült Államokban, ott természetes, hogy a... fenntartó dönt a tankönyvekről,” Magyarországon pedig „az állam, mint legnagyobb iskolafenntartó azt a döntést hozta, hogy lehetőleg az iskolák állami kiadók tankönyveit vegyék meg.”¹⁶ S ez az elv érvényesült a gyakorlatban is: 2017 tavaszán valójában már csak Borhegyi–Bódy–Kojanitz (2016) és a Boronkai–Kaposi–Katona–Száray (2016) volt használható. Mindkettőt az akkor Kaposi József által irányított állami Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) adta ki.¹⁷

Való igaz: az állami intézmény által kiadott két könyvön túl minden olyan tankönyv megjelenhetett még a tankönyvlistán, amelynek *korábbi* – általában 5 évre szóló – engedélye érvényben volt. Ez azonban pusztán formalitás volt, mivel nem feleltek meg a hatályos kerettantervnek, s erre az illetékes szervek ismételtelen fel is hívták az iskolák figyelmét (sőt, az iskolafenntartó KLIK több esetben közvetlenül beavatkozott a tankönyvrendelésbe¹⁸ is).

Megjegyzésre érdemes: a Borhegyi–Bódy–Kojanitz (2016) ún. *Kísérleti tankönyv* volt, amely – nevével összeférhetetlen módon – kipróbálás előtt, az engedélyeztetési eljárás alól kivéve kapott tankönyvi minősítést, és miniszteri döntéssel felkerült a tankönyvlistára.¹⁹ E kísérleti tankönyv ráadásul csak a tanévkezdés előtti hetekben jelent meg (a tanároknak tehát olyan tankönyvet kellett megrendelniük tavasszal, amely akkor még nem is létezett). A kötetnek hivatalosan nem is szerzői, hanem „*tankönyv-fejlesztői*” voltak. A Boronkai–Kaposi–Katona–Száray (2016) kötetet pedig gyakorlatilag mindenki, aki kicsit értett a történelem tanításához, „*a Száray-sorozat*” részeként emlegette, mivel a kilencedik-tizenegyedik évfolyamon használt kötetek a korábban egyedül Száray Miklós által jegyzett könyvek átdolgozásával születtek. Száray Miklós egyébként ezt megelőző, még a Műszaki Kiadónál megjelent tankönyvsorozatánál csak az I-III. kötetek megírását vállalta, a kiadó ezért kért fel minket anno a IV. kötet megírására. Külön ironikus: tanárkollégáink időnként „*Száray IV.*” címen emlegették az itt Dupcsik–Repárszky 2003/2016-ként hivatkozott tankönyvet.

---

¹⁶ Idézi, a hanganyag elérhetőségének megadásával: DUPCSIK–REPÁRSZKY (2020) 11. <https://kenyszeresmegismeres.blogger.hu/2020/08/12/mas-a-hulyeseg-es-mas-a-foci> (Letöltés: 2025. szeptember 11.)

¹⁷ Már a 2015–2016-os tankönyvjegyzékben 1288 tankönyvnek az OFI volt a kiadója; Kaposi József 47 tankönyv szerzői vagy szerkesztői között szerepelt, DUPCSIK–REPÁRSZKY (2020) 11.

¹⁸ NÉMET Tamás (2016): A KLIK elbánik a nem állami tankönyvekkel. *Index, április 28.* <https://index.hu/belfold/2016/04/28/klik-tankonyvrendeles-tankonyvpiac-bevatkozas-kello/> (Letöltés: 2025. szeptember 11.)

¹⁹ 17/2014. (III.12.) EMMI rendelet 3. § (6).

3. A vizsgált tanulmány módszerei

A tanulmány elméleti háttérének részletes kritikája olyan terjedelmet igényelne, ami szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. Ezen elméleti keret legnagyobb része egy 19 és fél soros lábjegyzetben²⁰ található, amelynek utolsó érdemi mondata így szól: „*A diskurzuselemzésnek nincs egyetlen, általánosan elfogadott módszertana – elemzésünkben az elméleti belátásokra alapozva mindenekelőtt a vizsgálat tárgyához igazítottuk a konkrét technikákat.*”²¹ Ez a gyakorlatban, mint látni fogjuk, abban áll, hogy László és Bauer, az általuk hivatkozott elméletek negligálásával feltevéseket fogalmaz meg az egyes tankönyvek szerzőinek attitűdjével, szándékaival, világképével, értékrendjével stb. kapcsolatban. Ezeket a – szerintünk tipikusan megalapozatlan – feltevéseket következtetéseként kommunikálják, amelyeket, állításuk szerint, a kvantitatív elemzés alapján vontak le.

Éppen ezért kritikánk következő részében a kvantitatív elemzésre koncentrálunk – bár ez, mint látni fogjuk, a cikkben szorosán összekapcsolódik a kvalitatív elemzéssel, pontosabban, a szerzők értelmezéseivel is. László és Bauer szerint cikkük alapzatát „*tényszerű adatok*”²² jelentik, azaz annak megszámlálása és kategorizálása, hogy a vizsgált tankönyvekben hányszor szerepel a „Kádár”-szótő, „*személyét megnevezve*” illetve „*kapcsolódó kifejezésként*”²³.

Ezen a ponton rögtön egy alapvető módszertani hibával találkozunk: miközben az elemzésük lényegét bizonyos kifejezések számlálása jelenti, László és Bauer „*kevésbé lényegesnek*” minősítik, hogy ezek a kifejezések milyen terjedelmű szövegben kerülnek elő. Egy szándékosan túlzó analógiával: megállapítják, hogy az oldat 1 cm³ vitriolt tartalmaz – de „*kevésbé lényeges*” számukra, hogy egy kupicányi vagy demizsonnyi oldatban. Idézzük: „*Bár a tankönyvek közötti eltérések több – elemzésünk szempontjából kevésbé lényeges – okból is adódhatnak (például, hogy az egyes szerzők milyen terjedelmű szövegeket írtak, hány illusztrációval, kiegészítéssel látták el írásukat, vagy hogy ezek között mennyi volt az idézett dialógus), megállapíthatunk néhány fontos különbséget is.*”²⁴

A fent tárgyalt kerettanterv-módosítás egyik következményeképpen, míg a két OFI-s könyv 1945-tel, addig a másik három 1914-gyel indít. Ez az jelenti, hogy a három kizorított tankönyvnek tárgyalnia kellett az első és második világháborút, az 1918–20-as békerendszert, a kommunizmus, fasizmus és náciizmus felbukkanását, hatalomra kerülését egyes országokban, a nagy gazdasági világválságot, a holokausztot, az őszirózsás forradalmat, a Tanácsköztársaságot, az ellenforradalmat, a Horthy-korszakot,

²⁰ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 103.

²¹ A bekezdésben található öt idézet mindegyike: LÁSZLÓ–BAUER (2021) 103.

²² LÁSZLÓ–BAUER (2021) 104.

²³ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 105.

²⁴ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 104.

és így tovább. Az OFI kiadványai azonban ezeket a témákat a – közvetlenül a megírásuk előtti évben, részben egymást átfedő szerzőgárda által alkotott – tizenegyedikes kötetekre hagyhatták. Éppen ezért szakmai szempontból is kifogásolható a két tényleges állami tankönyv összevetése a három, akkor már nem használt tankönyvvel.

„*Általánosságban két tankönyvben, a Borhegyi–Bódy–Kojanitz, illetve a Dupcsik–Repárszky által jegyzett kötetben jóval több szó esik Kádárról, mint a további – általunk vizsgált – háromban*”²⁵, állapítja meg az utolsó idézet közvetlen folytatásában László és Bauer. Tovább folytatva: „*A személynévközpontú megfogalmazások csekély arányával lóg ki a többi közül a Bihari Péter és Doba Dóra nevéhez fűződő tankönyv.*”²⁶ A Bihari–Doba szerzőpáros tankönyvét, illetve a mi tankönyvünket egyaránt a Műszaki Kiadó adta ki. A Kiadó az első pillanattól tisztázta mindkét szerzőgárdával: a Dupcsik–Repárszky könyv inkább a gimnáziumokban tanuló, akár az emeltszintű érettségire készülő diákok számára készül, míg a Bihari–Doba inkább a szakközépiskolákban tanuló és főleg a középszintű érettségire készülő diákok számára. Következésképpen: az utóbbi, az előzetes koncepció alapján, lényegesen rövidebb és egyszerűbb megfogalmazású lett.

Ráadásul az előző bekezdés idézett mondatában ismét egy alapvető módszertani hibába ütközünk: arányokat – nem pedig számokat – ugyanis csak akkor lehet vizsgálni, ha tudjuk, hogy mi a 100%, tehát hogy milyen terjedelmű szövegben keresték a Kádárral kapcsolatos kifejezéseket. Ha egy „durva” terjedelmi összehasonlítást teszünk, nevezetesen, a Kádár-korral foglalkozó oldalszámokkal²⁷ vetjük össze a vizsgált kifejezések számát, akkor úgy találjuk: a fent említett háromból, a valódi arányokat tekintve valójában éppen a Borhegyi–Bódy–Kojanitz tartalmazza a legkevesebb „Kádár” szótót (1. táblázat).

Tovább folytatva a fent megkezdett idézetet: „*Ebből [tehát a téves megállapításukból, mely szerint a Bihari–Doba kötetben van a 'legkevesebb' említés – DCs–RI], ha a szerzők értékeslegességre törekvő szándékára nem is következtethetünk egyenesen, könnyen beláthatjuk, hogy...*”²⁸ Eleve érthetetlen, hogy a *Kádár, kádári* stb. kifejezések (a szerzők által az aránnyal összetévesztett) *számából* hogyan következtethetünk a szerzők normatív – vagy bármilyen – hozzáállására. Ráadásul, miután még László és Bauer is elismeri, hogy „*egyenes következtetést*” nem lehet levonni, újra meg újra levonnak bizonyos következtetéseket – ezek szerint nem egyenes módon. Egy példa: a szerzők nagy

---

²⁵ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 104.

²⁶ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 104.

²⁷ Az összehasonlítást gyengíti, hogy az egy-egy oldal által tartalmazott szöveg terjedelme különbözhet a betűk mérete, az ábrák száma, mérete, és így tovább, különbségei nyomán. Ugyanakkor felületes pillantás is meggyőzhet minket arról, hogy a szóbanforgó tankönyvek tördelési stílusa egymáshoz nagyon hasonló.

²⁸ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 104–105.

jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy *Bihari* és *Doba* nem említi Kádár nevét a Rákosi-korszakkal kapcsolatban,²⁹ míg az összes többi elemzett könyvben igen – azt már nem hangsúlyozzák, hogy tankönyveikként egy vagy két alkalommal.³⁰

1. táblázat: A „Kádár” szótövet tartalmazó kifejezések száma és aránya, a László–Bauer (2021) 104. oldalán összehasonlított három tankönyv vonatkozásában.

	A László és Bauer által talált összes előfordulás száma ³¹	Kádár-korral foglalkozó oldalak száma ³²	Előfordulások aránya (kifejezés/oldal)
BORHEGYI–BÓDY–KOJANITZ (2016)	154	34	4,5
BIHARI–DOBA (2006/2009)	62	11	5,6
DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016)	140	24	5,8

Egyáltalán, László és Bauer megközelítésében mintha kizárólag a tankönyvszerzők döntésén, világképén, értékrendjén (implicite: tudásán) múlik az, hogy miről mennyit írnak. Pedig a tankönyvírás folyamatában gyakorlatilag minden egyes mondatrész a keretek, a különböző szempontok, elvárások és a szabályozás vektorában alakul ki. Ennek illusztrálására egy tanulságos történet: *F. Dárdai Ágnes* és *Császár M. Zsuzsanna* egy kiváló cikkében³³ kritizálta a magyar történelem és földrajz tankönyvek szegényes Balkán-képét, beleértve a mi – László és Bauer által is elemzett – tankönyvünket is (amelynek kéziratában 27-szer szerepel a Balkán/balkáni kifejezés). Egyikünk válasz-

²⁹ Ez a téma háromszor is előkerül: LÁSZLÓ–BAUER (2021) 106., 107. és 117.

³⁰ A mi könyvünkben egy – mai szemmel úgy látjuk: túlírt – bekezdésében a Rajk-per utáni további koncepciók perék kapcsán említjük „Kádár János (a Rajk-per idején belügyminiszter)” letartóztatását is, DUPCSIK – REPÁRSZKY (2003/2016) 194.

³¹ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 105.

³² *Bihari* és *Doba* különböző fejezetek 4 különböző leckéjében jelenítette meg a Kádár-korszakot. László és Bauer valamennyi szövegrészt figyelembe vette, ezt mutatja: az utolsó „érintett” oldalon (BIHARI–DOBA (2006/2009) 238.) – ami egyúttal a rendszerváltás-lecke első oldala – található a „kádári »puha diktatúra«” kifejezése is (jelentőségét lásd később). A táblázatban szereplő másik két kötetben összefüggő „Kádár-korszak” fejezet található.

³³ F. DÁRDAI Ágnes – M. CSÁSZÁR Zsuzsanna (2006): Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe. *Iskolakultúra*, 16. évf. 7-8. sz. 179-191.

cikkében³⁴ rámutatott: másfél évvel korábban jelent meg monográfiája a magyarországi Balkán-képekről.³⁵ A Balkán visszaszorulása tehát nem világgépünkől, érdektelenségből vagy tudatlanságból fakadt, hanem a tankönyvírás sokszálú kötöttségeiből. László és Bauer meg sem próbált utánanézni ezeknek a kötöttségeknek, például annak, hogy mi szerepel a Kádár-korról az országos szinten rögzített Nemzeti alaptantervben, illetve az azt részletező kerettantervben. Vagy az érettségi követelményekben – márpedig, akinek minimális rálátása van a közoktatásra, tudja jól, hogy ennek hatása az oktatás gyakorlatára (főleg a 12. évfolyamon) talán még fontosabb, mint a kerettantervé.

A Kádárral kapcsolatos kifejezések 90 előfordulása az egyik tankönyvben, 62 a másikban, 140 a harmadikban – akár amatőr, akár szakértő, az olvasó csak azt tudja kérdezni: ez sok, vagy kevés? Viszonyításképpen: a szóban forgó tankönyvünk szerkesztés előtti kézírata 168.247 szót (mintegy 1,3 millió leütést) tartalmazott.

Sok vagy kevés? Például a „Rákosi” vagy a „Horthy” szótó hányszor szerepel az elemzett tankönyvek megfelelő fejezeteiben? László és Bauer nem próbálkozik ilyen vagy hasonló összehasonlítással.

A szerzőpáros megkülönbözteti a „*törzsszöveget*” az általuk „*kiegészítőknék*” nevezett forrásoktól és feladatoktól.³⁶ A megkülönböztetés logikus, az viszont már egyáltalán nem, hogy a „*kiegészítőknékben*” található Kádárral kapcsolatos kifejezéseket, regisztrálásuk után, a „*fókuszáltabb vizsgálódás érdekében*”³⁷ egyszerűen kihagyják a további elemzésből. Mivel László és Bauer nem a megtanulandó törzssanyagot vizsgálják, hanem a tankönyvek által nyújtott Kádár-képet, érthetetlen, hogy a Boronkai–Kaposi–Katona–Száray-könyv előfordulásainak 40,6%-át, a Borhegyi–Bódy–Kojanitz-könyv előfordulásainak 67,5%-át, a Dupcsik–Repárszky-könyv előfordulásainak 71,4%-át figyelmen kívül hagyják.

Ráadásul mintájuk megcsonkítása után a szerzők esetszáma olyan mértékben lecsökken, ami végképp lenullázza kvantitatív elemzésük érvényességét. Részünkről ez

---

³⁴ A bevezetés leszögezte: „*Írásomat nem »visszavágásnak« szánom, hisz' a szerzők részéről sem érzem támadó, munkánkat félreinterpretáló szándékot.*” DUPCSIK Csaba (2007): Szemszögek. Történelem- és földrajztankönyvek Balkán-képeiről. *Iskolakultúra*, 17. évf. 1. sz. 96.

³⁵ DUPCSIK Csaba (2005): *A Balkán képe Magyarországon a 19-20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest.

³⁶ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 105.

³⁷ Ennek indoklása, teljes terjedelmében: „*Az elemzés további részében – a fókuszáltabb vizsgálódás érdekében – szükségesnek tűnt szűkíteni a tárgyalt szövegegységek körét. Feltételezve, hogy elsősorban a tankönyvek törzsszövege tartalmazza a megjeleníteni, átadni kívánt legfontosabb tudáselemeket, a következő oldalakon az ezekben megjelenő részeket fogjuk megvizsgálni.*” LÁSZLÓ–BAUER (2021) 106.

olyan erős állítás, hogy – érvelésünk előtt – először is beillesztjük László és Bauer 3. táblázatának a képét (1. ábra).³⁸

1. ábra: A László – Bauer (2021) 109. oldalán található 3. táblázat képe.

Kádár János emlékezete a magyarországi történelemtankönyvekben

109

3. táblázat: A „Kádár” szótövet tartalmazó kifejezések és előfordulásaik a tankönyvek törzsszövegében (darab)

	Bihari-Doba 2006/2009	Borhegyi- Bódy-Kója- nitiz 2016	Boronkai-Ka- posi-Katona- Szárny 2016)	Dupcsik- Repárszky 2003/2016	Kovács – Ko- vácsné Bede 2001/2008	Összesen
Kádár	7	14	4	21	16	62
Kádár János	6	10	11	4	14	45
Kádár-rendszer	4	10	4	2	4	24
Kádár-korszak	5	4	3	4	2	18
Kádár-kormány	2	7	1	2	1	13
Kádárék	0	1	1	1	0	3
kádári vezetés	0	2	0	0	0	2
kádári hatalom	0	2	0	0	0	2
kádári politika	1	0	0	0	0	1
kádári kiegyezés	1	0	0	0	0	1
kádári „puha diktatúra”	1	0	0	0	0	1
kádári konszolidáció	0	0	1	0	0	1
az egypárti diktatúra kádári változata	0	0	1	0	0	1
kádári kultúrpolitika	0	0	0	1	0	1
kádári Magyarország	0	0	0	1	0	1
Kádár-kor	0	0	0	1	0	1
kádári szólam	0	0	0	1	0	1
kádári ellenforradalmi erők	0	0	0	1	0	1
kádári rendszer	0	0	0	1	0	1

³⁸ Sajnáljuk, ha nehezen követhető: ami *László* és *Bauer* tanulmányában a „3. táblázat” volt, az ebben az írásban először változtatás nélkül bemásolva, 1. ábraként jelenik meg. Amikor ennek adatait később, újraserkesztve jelenítjük meg – az már ezen tanulmánynak a 2. táblázata lesz.

A táblázatot megelőző oldalon a szerzők megállapítják: „Összességében elmondható, hogy a tankönyvek mind egy jól körülhatárolt, néhány elemből álló szókészletet használnak, ami – leggyakoribb megjelenési formáiban – a »Kádár«, »Kádár János«, »Kádár-rendszer«, »Kádár-korszak«, valamint a »Kádár-kormány« kifejezésekben ölt testet. Ugyan az olvasó/tanuló számára fölkinált értelmezéseket tekintve jelentős különbségekre utaló jeleket nem észlelhetünk, a másodlagosan preferált kifejezések utalhatnak némi értékrendi hangsúlyeltolódásra az egyes tankönyvek között.”³⁹ László és Bauer tehát először felsorol öt olyan Kádárral kapcsolatos kifejezést, amelyek annyira gyakoriak valamennyi tankönyvben, hogy a szerzők tulajdonképpen bevallják: az elemzés szempontjából nem tudnak azokkal mit kezdeni. Nevezzük ezeket a továbbiakban

- *triviális előfordulásoknak* (hiszen hogyan lehetne egyáltalán a Kádár-korszakról írni, ha valaki nem írja le például a „Kádár-korszak” vagy a „Kádár” kifejezéseket?)

A szerzők ezek után megemlítenek

- „*másodlagosan preferált kifejezéseket* (amelyek) *értékrendi hangsúlyeltolódásokra utalhatnak*”.⁴⁰

Az utolsó idézett mondatrész értelmezésére visszatérünk még, előbb azonban lássuk az 1. ábrában látható táblázat átszerkesztett, részben leegyszerűsített, részben a fenti megkülönböztetés ábrázolásával és az arányokkal kiegészített változatát (jelen cikkben: 2. táblázat). Jól látható:

- A László és Bauer által elemzett, Kádárral kapcsolatos kifejezések 90%-a a triviális kategóriába tartozik. Márpedig ezek valamennyi tankönyvben olyan gyakoriak, hogy érdemi elemzésük, a szerzők saját bevallása szerint is, érdektelen.
- A másodlagosan preferált kifejezések esetszáma: 18. Az öt, egyenként 2-300 oldalas tankönyvben összesen.

---

³⁹ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 108.

⁴⁰ A fent idézett mondat némileg átszerkesztve, LÁSZLÓ–BAUER (2021) 108.

2. táblázat. A László–Bauer-féle 3. táblázat [„A »Kádár« szótövet tartalmazó kifejezések és előfordulásai a tankönyvek törzsszövegében (darab)»]⁴¹ módosított változata

		A kifejezés előfordulásának száma az öt tankönyvben összesen (darab)	A kifejezés előfordulásának aránya, az összes előfordulás %-ában
Triviális kifejezés	Kádár	62	90%
	Kádár János	45	
	Kádár-rendszer	24	
	Kádár-korszak	18	
	Kádár-kormány	13	
Másodlagosan preferált kifejezés	Kádárék	3	10%
	kádári vezetés	2	
	kádári hatalom	2	
	kádári politika	1	
	kádári kiegyezés	1	
	kádári „puha diktatúra”	1	
	kádári konszolidáció	1	
	az egypárti diktatúra kádári változata	1	
	kádári kultúrpolitika	1	
	kádári Magyarország	1	
	Kádár-kor	1	
	kádári szólam	1	
	kádári ellenforradalmi erők	1	
kádári rendszer	1		
Összesen		180	100%

⁴¹ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 109.

Nem értjük, hogy – a stílárison kívül – milyen különbség van a „Kádár-korszak” és a „Kádár-kor”, vagy például a „Kádár-rendszer” és a „kádári rendszer” között? Mítől triviális az egyik, és mitől másodlagos a másik?⁴²

A „másodlagosan preferált” kifejezés pedig önellentmondásnak tűnik: a preferált azt jelenti, hogy valamit előnyben részesítünk másokkal, az alternatívákkal szemben. Márpedig az összesen 14 „másodlagosan preferált kifejezésből” tizenegy (11) mindössze egyetlen alkalommal szerepel az öt tankönyv valamelyikében – mivel szemben „preferálták” ezeket a tankönyvszerzők? László és Bauer eredeti táblázatában (jelen cikkben: 1. ábra) a „másodlagosan preferált kifejezéseket” tartalmazó táblázatrész összesen 84 cellából áll. E 84 cella csaknem kétharmadában⁴³ 0 elem, mintegy 30%-ában⁴⁴ pedig 1 előfordulás található.

Korábban úgy fogalmaztunk, hogy László és Bauer megalapozatlan feltevéseket próbál kvantitatív elemzés alapján levont következtetéseknek feltüntetni. Idézzünk egy tipikus példát (az eredetileg folyamatos szöveget, az összehasonlíthatóság kedvéért, három pontba rendeztük):

- „A Borbegy–Bódy–Kojanitz-féle hatalomfókuszú szóhasználat („Kádár-rendszer”, „Kádár-kormány”, „kádári vezetés”, „kádári hatalom”) arra utal, hogy a korszak diktatórikus jellegét kívánják hangsúlyozni a szerzők.
- A Bihari–Doba-kötet választásai (»kádári politika«, »kádári kiegyezés«, »kádári ’puba diktatúra’«) inkább egyfajta megengedő-szépítő-reálpolitikai olvasat előnyben részesítésére engednek következtetni.
- Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó tankönyvének szövegezése (»kádári kultúrpolitika«, »kádári Magyarország«, »Kádár-kor«, »kádári szólam«, »kádári ellenforradalmi erők«, »kádári rendszer«) a korszak Kádár személyével összefonódó jelentőségének enyhén kritikus hangsúlyozására utal...⁴⁵

Nem értjük, hogy a triviális, tehát mindenki által használt „Kádár-rendszer” vagy „Kádár-kormány”, illetve a „kádári vezetés” használata az állami tankönyvben miért „a korszak diktatórikus jellegét” hangsúlyozza, míg nálunk a „kádári ellenforradalmi erők” miért csak „enyhén kritikus”? A Kádár-rendszer központi ideológiai tézisének számított, hogy 1956 „valójában ellenforradalom” volt – tehát egy igazi kádárista nem „enyhe” kritikát, hanem provokációt, támadást láthatott abban, hogy a mi tankönyvünk – a mintában

---

⁴² 1. ábra, illetve LÁSZLÓ–BAUER (2021) 109.

⁴³ Pontosan: 64,3%-ában.

⁴⁴ Pontosan: 29,8%-ában.

⁴⁵ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 108.

egyedülként – visszafordította a kifejezést Kádárra. A „*puba diktatúra*”⁴⁶ kifejezését nem Bihari Péter és Doba Dóra találta ki, nem véletlenül van idézőjelben. A fenti, három pontba tördelt idézetben említett két nem-állami – tehát a Bihari–Doba és a Dupcsik–Repárszky – tankönyvvel kapcsolatban László és Bauer 9 Kádárral kapcsolatos kifejezést említ, s ezek mindegyike 1-1 szöveghelyen szerepel az öt tankönyvben összesen. Amelyek teljes terjedelme becslésünk szerint 650-750 ezer szóból áll.

Az utolsó idézetben is felbukkan a korábban már említett motívum: a csak általunk, egyetlen alkalommal használt „*Kádár-kor*” a László–Bauer szerzőpáros szerint azt implikálja, hogy mi csak „*enyhén kritikusak*” vagyunk Kádárral kapcsolatban, míg a valamennyi tankönyv által, összesen 18 alkalommal használt „*Kádár-korszak*” nem hordoz ilyen jelentést. Az összegző gondolatokban mintegy radikalizálják feltevésüket, azt állítva: a mi könyvünk „*más tankönyvekhez képest kifejezetteen kedvező Kádár-képet kínál,*”⁴⁷ sőt, a kommunista diktátor „*kedvező, »felmagasztáló« értékelését*”⁴⁸ nyújtja.

A László–Bauer szerzőpáros egy másik tipikus eszmefuttatása: „*bizonyos területeket – amelyeket a Kádár-korszakban tabusítottak – egyáltalán nem vagy csak korlátozottan említenek a szerzők. Ilyen tabunak tekintetjük – például – a külboni magyarok témáját. A Dupcsik–Repárszky-szerzőpáros által jegyzett kötet az, amelyik leginkább kerüli a problémát.*”⁴⁹ Nem értjük: tankönyvünk összesen három leckéjének a címében szerepel, hogy „*Magyarországi kisebbségek – magyar kisebbségek,*”⁵⁰ az egyik éppen a „*Magyarország a Kádár-korban*” című fejezet részeként.⁵¹ Igaz, ez a lecke túlnyúlik a Kádár-koron, mert 1945-től 1988-ig⁵² tekinti át a kisebbségek történetét. Ebben a leckében írunk a második világháború utáni délvidéki és erdélyi magyarellenes vérengzésekről, a csehszlovákiai Beneš-dekrétumokról,⁵³ vagy a kárpátaljai akciókról.⁵⁴ A későbbi fejleményekről, többek között, ezt írtuk:

⁴⁶ Mi nem használtuk a kifejezést, de két forrást is egy olyan kötetből vettük, amelynek a címében szerepelt a „*puba diktatúra*”: BODZABÁN István – SZALAY Antal (szerk.) (1994): *A puba diktatúrától a kemény demokráciáig*. Pelikán, Budapest.

⁴⁷ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 114.

⁴⁸ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 117.

⁴⁹ LÁSZLÓ – BAUER (2021) 106.

⁵⁰ DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) 119–122, 233–237, 285–288.

⁵¹ DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) 233–237.

⁵² Ami nyilván csak előnyünkre szolgál: László és Bauer többek között azért kritizálta Biharit és Dobát, mert tankönyvben nem érzékelhető a Rákosi- és a Kádár-korszak folytonossága. Igaz, ezt egyedül abból vonták le, hogy Kádár neve nem szerepel a Rákosi-kornál.

⁵³ Erről a megfelelő nemzetközi történelemmel foglalkozó fejezetben is írtunk, ott forrással is kísérvé, DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) 152.

⁵⁴ A ma Ukrajnához tartozó térséget 1944-ben megszálló orosz (szovjet) hatóságok mintegy 20-30 ezer magyart deportáltak.

„A magyar állam a hetvenes évekig nem emelt nyilvánosan szót a magyar kisebbségek érdekében. Ettől kezdve azonban a romániai nemzetiségi viszonyok kritikája megjelent a kétoldali tárgyalásokon, igaz, visszafogottan és óvatosan. A szomszédos országokban élő magyarokért csak egyes értelmiségiek és az ellenzéki csoportok – a népi írók mellett a demokratikus ellenzék is – emeltek szót.”⁵⁵

A Kádár-kori külhoni magyarságról szóló „törzsszöveget” három forrás kíséri: egy-egy részlet Illyés Gyula híres esszéjéből („Válasz Herdernek és Adynak”, *Magyar Nemzet*, 1977–1978), egy román nacionalista akadémikus uszító ellencikkéből, illetve Kádár egy 1980-as nyilvános felszólalásából; e forrásokhoz nyolc kérdés is csatlakozik.⁵⁶ Korábban említettük, hogy László és Bauer „kiegészítőnek” aposztrofálta és tudatosan figyelmen kívül hagyta a forrásokat és feladatokat. Ezért írhatják, hogy tankönyvünkben „a külhoni magyarok témája vonatkozásában elmarad [Kádár nevének] említése.”⁵⁷ Mármint a főszövegben, hisz’ érdektelennek minősítették, hogy egy témába vágó Kádár-beszédet is idéztünk. S nyilván annak sincs jelentősége, hogy a témát „a Kádár-kor” című fejezetben tárgyaltuk.

IRODALOM

- BAUER Béla – LÁSZLÓ Tamás – MÁTHÉ Áron – MEGYERY Gerda – VANDRÓCZKY Viktor (2021): *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban*. Századvég, Budapest.
- BODZABÁN István – SZALAY Antal (szerk.,1994): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Pelikán, Budapest.
- DUPCSIK Csaba (2005): *A Balkán képe Magyarországon a 19-20. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- DUPCSIK Csaba (2007): Szemszögek. Történelem– és földrajztankönyvek Balkán-képéről. *Iskolakultúra* 17. évf. 1. sz. 96–104.
- DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2020): „Más a hülyeség, és más a foci!” MTI-közleménnyé avanszált politikusi Facebook-posztra csakazértis’ szakmai reagálás. *Kényszeres Megismerés*, 2020. augusztus 12.
<https://kenyszeresmegismeres.blogger.hu/2020/08/12/mas-a-hulyeseg-es-mas-a-foci> (Letöltés: 2025. szeptember 11.)
- FISCHERNÉ DÁRDAI Ágnes – CSÁSZÁR M. Zsuzsanna (2006): Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe. *Iskolakultúra*, 16. évf. 7–8. sz. 179–191.

---

⁵⁵ DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) 237.

⁵⁶ DUPCSIK–REPÁRSZKY (2003/2016) 236–237.

⁵⁷ LÁSZLÓ–BAUER (2021) 117.

LÁSZLÓ Tamás – BAUER Béla (2021): Kádár János emlékezete a magyarországi történelemtankönyvekben. *Századvég, 1. évf.* 4. sz. 101–119.

NÉMET Tamás (2016): A Klik elbánik a nem állami tankönyvekkel. *Index, április 28.*

https://index.hu/belfold/2016/04/28/klik_tankonyvrendeles_tankonyvpiac_bevalt_kozas_kello/ (Letöltés: 2025. szeptember 11.)

Hivatkozott jogszabályok

17/2014. (III. 12.) EMMI rendelet a tankönyvvé, pedagógus-kézikönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről. *Magyar Közlöny, 2014. 37. szám*

Ntt. 2013. évi CCXXXII. törvény a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról:

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300232.TV&timeshift=20170101&txtreferer=A1100190.TV#> (Letöltés: 2025. november 19.)

